

Національний університет "Чернігівський колегіум" імені Т.Г.Шевченка

**Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О.М. Лазаревського**

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Завідувач кафедри

А.М. Остряко

(підпис)

(прізвище та ініціали)

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ДОБИ ГЕТЬМАНЩИНИ

(назва навчальної дисципліни)

Освітня програма 014 Середня освіта (Історія)

2022 – 2023 навчальний рік

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Протокол № 1 від 31 серпня 2022 року.

Розробники: Петrenchенко Ірина Євгенівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Мова навчання – українська.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Історія України другої половини XVII – XVIII ст. – це період вітчизняної історії, який ознаменувався розбудовою на українських теренах самостійної держави. В цей час закладалися підвалини національно-державної ідеї. Доба історії України збагатила світову і вітчизняну культуру вагомими здобутками архітекторів, літераторів, майстрів пензля і графіки, композиторів тощо. Події і процеси, що відбувалися на теренах України за доби Гетьманщини значною мірою вплинули на подальший хід української історії. Історія козацької України в рамках даної початкової дисципліни вивчається у зв'язку з історією інших європейських держав, через призму їх тісних геополітичних та культурних взаємовпливів.

Метою навчальної дисципліни «Історія України доби Гетьманщини» є створення цілісного уявлення про політичний, соціально-економічний та культурний розвиток українських земель від середини XVII ст. до кінця XVIII ст., осмислення здобутків важливого етапу національного державотворення, формування у майбутніх учителів національно-культурної ідентичності, патріотичного світогляду, активної соціальної та громадянської позиції.

Завдання навчальної дисципліни «Історія України доби Гетьманщини»:

- набуття системних знань про факти, події, явища, тенденції в історії України другої половини XVII – XVIII ст.;

- оволодіння практичними навичками роботи з історичними джерелами і науковою літературою, вмінь критично аналізувати отриману з різних джерел інформацію, самостійно трактувати її; використовувати набуті знання у практичній роботі;

- розвиток історичного, критичного та творчого мислення, здатності розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед суспільством, країною та світом;

- долучення до духовних і культурних надбань і цінностей, історико-культурних традицій українського й інших народів;

- виховання поваги до історичного минулого України, почуття патріотизму та національної гідності;

- формування політичної та правової культури, громадянської свідомості, активної соціальної позиції.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Історія України доби Гетьманщини» є історія українського народу та інших народів, які проживали на території сучасної України у другій половині XVII – XVIII ст., історія Української козацької держави, етапи її становлення і розвитку, процеси, що відбувалися за доби Гетьманщини у соціально-економічній та культурній сферах.

Програма навчальної дисципліни складається з 4 змістових модулів:

Змістовий модуль 1. Українська національна революція XVII ст.

Змістовий модуль 2. Україна в останній чверті XVII – першій половині XVIII ст.

Змістовий модуль 3. Українські землі у другій половині XVIII ст.

Змістовий модуль 4. Соціально-економічними та культурний розвиток українських земель у другій половині XVII – XVIII ст.

ОБСЯГ ДИСЦИПЛІНИ

	Денна форма	Заочна форма
Кількість кредитів ECTS	3	3
Кількість годин:	90	90
- лекції	28	12
- практичні / семінарські	24	8
- самостійна робота студента	38	70

Статус навчальної дисципліни: обов'язкова.

Передумови для вивчення дисципліни.

Навчальна дисципліна «Історія України доби Гетьманщини» тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами, як «Стародавня історія України», «Історія України литовсько-польської доби», «Історія країн Європи та Америки доби середньовіччя і раннього нового часу», «Спеціальні історичні дисципліни», «Історія української культури».

Очікувані результати навчання (програмні результати навчання, загальні та фахові компетентності), що формуються у процесі вивчення дисципліни «Історія України доби Гетьманщини»:

ЗК1. Компетентність у галузі науки – свідоме використання студентами пізнавальних здібностей для набуття, застосування, управління знаннями.

ЗК2. Мовна і комунікативна компетентність – використання мови як засобу для усної та письмової комунікації, обміну знаннями, ідеями, емоціями, наполегливість, вміння відповідати за себе, приймати відповідальні рішення, відстоювати власну точку зору, вміння співпрацювати.

ЗК3. ІКТ компетентність – впевнене і критичне використання технологій інформаційного суспільства для роботи та спілкування, сукупність знань, умінь і навичок виконання різних видів інформаційної діяльності і ціннісне ставлення до цієї діяльності.

ЗК4. Соціальна компетентність – здатність обмінюватися інформацією, спілкуватися, встановлювати і підтримувати соціальні зв'язки, здатність до співпраці, розв'язання проблем, взаєморозуміння.

ЗК5. Особистісна компетентність – це інтегративне утворення, щовключає систему цінностей, пов'язаних із саморозвитком та самовдосконаленням у професійній діяльності, обізнаність у власних сильних і слабких сторонах, здатність до самоаналізу, ідентифікації і розвитку індивідуальних позитивних якостей.

ЗК6. Міжособистісна компетентність – вміння будувати суб'єктно-суб'єктні відносини у професійній діяльності, здатність до активної співпраці та інтеграції в прагненні до мети спільно з іншими людьми, установами, організаціями.

ЗК7. Практична компетентність – здатність застосовувати на практиці знання та дослідницькі вміння, готовність до прийняття самостійних рішень, відповідальність за результати діяльності.

ФК1. Історична – знання змісту та методології фундаментальних і спеціальних історичних дисциплін.

ФК2. Хронологічна – здатність орієнтуватися в історичному часі, застосовувати періодизацію як способу пізнання історичного процесу.

ФК3. Просторова–здатність студентів орієнтуватися в історичному просторі.

ФК4. Інформаційно-мовленнєва – ефективно й грамотно працювати з різними джерелами історичної інформації та будувати усні та письмові висловлення щодо історичних фактів, історичних постатей та історичної теорії.

ФК5. Логічна – здатність визначати та застосовувати теоретичні поняття, положення, концепції для аналізу й пояснення історичних фактів, явищ, процесів.

ФК6. Дослідницька – здатність використовувати науковий інструментарій для теоретичних та експериментальних досліджень у навчальній, практичній і професійній діяльності.

ФК7. Інформаційна – працювати з різними джерелами інформації, аналізувати, синтезувати, узагальнювати та використовувати її для навчання.

ФК8. Практична – готовність до самостійної роботи та самовдосконалення, здатність застосовувати накопичені теоретичні знання на практиці, готовність до організації краєзнавчих студій у професійній діяльності.

ФК9. Аксіологічна компетенція – здатність студентів формулювати оцінки та версії історичного руху й розвитку.

ФК10. Науково-методична компетентність – здатність до застосування системи педагогічних, психологічних, предметних знань та професійно-методичних умінь, які базуються на знаннях дидактики.

ПРН1. Змісту фундаментальних і спеціальних історичних дисциплін.

ПРН2. Основних історичних процесів і подій давньої, середньовічної, ранньомодерної, нової, новітньої історії України та всесвітньої історії у їх порівнянні та взаємозв'язку.

ПРН3. Комплексу наскрізних, загальних та окремих понять предметів освітньої галузі. Предмету та методології історії, інших суспільних та гуманітарних дисциплін.

ПРН4. Історичної періодизації, як способу пізнання історичного процесу.

ПРН5. Історіографії для аналізу сучасних наукових дискусій з проблем вітчизняної і всесвітньої історії та визначення напрямів перспективних досліджень з інших галузей наукового пізнання.

ПРН6. Наукового інструментарію для теоретичних та експериментальних досліджень у навчальній, практичній і професійній діяльності.

ПРН7. Об'єктивних закономірностей, які відносяться до процесів накопичення та збереження соціальної інформації.

ПРН8. Регіональних особливостей України, теоретико-методологічних основ краєзнавчої діяльності.

ПРН9. Методологічних принципів аналізу культурних явищ у світовому цивілізаційному просторі.

ПРН10. Знання предмета, педагогічні, психологічні, основи організації й управління навчальним процесом.

ПРН 23. Аналізувати та оперувати арсеналом сучасної академічної історичної науки, історичними знаннями зі спеціалізації.

ПРН 24. Використовувати новітні методологічні підходи у навчальній та професійній діяльності: цивілізаційний, аксіологічний, культурологічний, антропологічний, багатофакторний.

ПРН 25. Розглядати суспільні явища в розвитку та конкретно-історичних умовах певного часу.

ПРН 26. Збирати, обробляти, узагальнювати інформацію для створення глибокої бази знань про історичні та соціокультурні процеси в Україні, на європейському континенті, у світі загалом.

ПРН 27. Орієнтуватися в науковій періодизації, порівнювати історичні процеси вітчизняної і всесвітньої історії, виявляти тенденції міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними чинниками.

ПРН 28. Характеризувати історичний процес та регіональні особливості.

ПРН 29. Працювати з джерелами інформації, інтегрувати їх зміст, визнавати і сприймати різноманітність критичного аналізу і оцінок історичних джерел.

ПРН 30. Визначати і застосовувати теоретичні поняття, положення, концепції для аналізу та пояснення історичних фактів

ПРН 31. Використовувати науковий інструментарій для теоретичних та експериментальних досліджень у навчальній, практичній і професійній діяльності.

ПРН 32. Формулювати власну оцінку історичного руху, діяльності історичних осіб, виявляти власну позицію щодо суперечливих фактів історії.

ПРН 33. Використовувати основи теорії і методології освіти у професійній діяльності.

ПРН 34. Інтегрувати знання, які отримані в процесі вивчення різних дисциплін в єдиний комплекс гуманітарних дисциплін.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

а) робота на практичному занятті	до 5 балів
усна відповідь на практичному занятті	
б) самостійна робота	
реферат, міні-проект з презентацією	до 7 балів
есее	до 8 балів
опрацювання комплексу джерел та написання	
контрольної роботи (тестове завдання)	до 8 балів

Відповідь на практичному занятті оцінюється за наступними критеріями:

5 балів – студент у повному обсязі опрацював програмний матеріал (основну і додаткову літературу, джерела), має глибокі знання, якими упевнено оперує, виявляє розуміння історичних процесів, робить аргументовані висновки, може вільно висловлювати власні судження і переконливо їх аргументувати, може аналізувати історичну інформацію, здатний презентувати власне розуміння, оцінку історичних явищ, впевнено працює з історичною картою.

4 бали – студент вільно володіє навчальним матеріалом (опрацював основну і частково додаткову літературу і джерела), узагальнює окремі факти і формулює нескладні висновки; може дати порівняльну характеристику історичних явищ, визначення понять, самостійно встановлює причинно-наслідкові зв'язки; узагальнювати та застосовувати набуті знання.

3 бали – студент загалом самостійно відтворює програмний матеріал (на рівні підручника), може дати стисло характеристику питання, загалом правильно розуміє історичні терміни, але у викладеному матеріалі є істотні прогалини та певні неточності як у викладі матеріалу, так і у висновках, аргументація слабка.

2 бали – студент за допомогою викладача намагається відтворити матеріал, але відповідь неповна, в ній налічується багато неточностей, головний зміст матеріалу не розкрито.

1 бал – студент має лише приблизне уявлення про питання, що розглядається на занятті, головний зміст матеріалу не розкрито.

Самостійна робота передбачає опрацювання проблем, винесених на самостійне опрацювання, і може виконуватися у формі рефератів, есе, міні-проектів, написання контрольної роботи за підсумками самостійно опрацьованого матеріалу. В залежності від якості виконання оцінюється від 1 до 8 балів.

Складання екзамену. Якщо студент отримав протягом навчальних модулів 35 і більше балів, має можливість підвищити свій рейтинг під час складання екзамену, але не більше, ніж на 25 балів.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
83 – 89	B	добре	
75 – 82	C		
68 – 74	D	задовільно	
60 – 67	E		
35 – 59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

СТРУКТУРА ТА ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1.

Українська національна революція XVII ст.

Тема 1. Причини, характер, рушійні сили, головні етапи Української національної революції середини XVII ст.

Політичні причини революції. Становище українських земель у Речі Посполитій. Імперська політика польської правлячої еліти на українських землях. Козацтво як виразник політичних, національних інтересів українського народу. Соціально-економічні причини. Поява і розвиток на Середньому Подніпров'ї козацьких господарств фермерського типу. Шляхетська колонізація українських земель і поширення фільварково-панщинної системи господарювання. Конфлікт цивілізацій. Національно-релігійні причини. Утиски Православної Церкви та української культури.

Національно-визвольний, соціальний і релігійний характер Української національної революції. Козацтво, селянство, міщанство, православне духовенство і шляхта в Українській національній революції XVII ст. Питання хронологічних меж Української національної революції XVII ст. в історіографії.

Головні етапи Української національної революції XVII ст.

Лютий 1648 – червень 1652 рр. Найвище піднесення боротьби. Виборення козацькою Україною незалежності.

Червень 1652 – серпень 1657 рр. Погіршення внутрішньо- і зовнішньополітичного становища козацької України. Прийняття царської протекції та провал визвольного походу в західноукраїнські землі.

Серпень 1657 – червень 1663 рр. Громадянська війна й розпад козацької України на дві Гетьманщини.

Липень 1663 – червень 1668 рр. Боротьба національно-патріотичних сил за возз'єднання Української держави.

Червень 1668 – вересень 1676 рр. Криза й поразка революції.

Тема 2. Визвольні змагання під проводом Б. Хмельницького.

Проголошення Б. Хмельницького гетьманом Війська Запорозького. Союз з Кримським ханством. Перемога на Жовтих Водах та під Корсунем. Зародження ідеї автономізму. Битва під Пилявцями. Визвольний похід українського війська до Галичини. Облога Львова і Замостя. Перемир'я з Польщею. Вступ Б. Хмельницького до Києва.

Програма розбудови Української козацької держави. Відновлення воєнних дій 1649 р. Збаразько-Зборівська кампанія. Зборівський договір 1649 р. та його значення. Внутрішня і зовнішня політика українського уряду Війська Запорозького. Формування державних інституцій. Територія та кордони української автономії. Створення української армії. Економічна і соціальна політика, зовнішньополітична діяльність Б. Хмельницького.

Перший молдавський похід Б. Хмельницького 1650 р. Поразка під Берестечком. Білоцерківський мирний договір 1651 р. Батозька битва 1652 р. Молдавські походи 1652 – 1653 рр. Створення антиукраїнської коаліції у складі Польщі, Валахії, Трансільванії та Молдавії. Жванецька облога 1653 р. Внутрішньо- і зовнішньополітичне становище Гетьманщини наприкінці 1653 р.

Українсько-російські відносини. Переяславська рада. “Березневі статті” 1654 р.: зміст, значення та наслідки.

Осінь-зимова кампанія 1654–1655 рр. та її трагічні наслідки для козацької України. Битва під Охматовом 1655 р.

Боротьба уряду за возз'єднання Західної України. Віленське перемир'я 1656 р. між Московським царством та Річчю Посполитою. Українсько-шведсько-трансільванська кампанія проти Речі Посполитої. Б. Хмельницький – політик, дипломат, полководець. Сподвижники Б. Хмельницького.

Тема 3. Становлення Української козацької держави – Війська Запорозького.

Головні етапи процесу державотворення за доби Української національної революції середини XVII ст. Кордони й адміністративно-територіальний устрій козацької держави. Система органів державного і місцевого управління Гетьманщини. Генеральна рада. Старшинська рада. Гетьман. Генеральна старшина. Полкова і сотенна старшина. Городові отамани. Магістрати і ратуші. Українська армія. Фінансова система. Судочинство.

Зовнішня політика уряду Б. Хмельницького: відносини з Московією, Туреччиною, Кримським ханством, Молдавією, Трансільванією, Валахією, Венецією, Швецією та ін.

Соціально-економічні процеси за доби Української національної революції XVII ст. Зміни у сфері аграрних відносин. Ліквідація великого і середнього феодального землеволодіння, фільварково-панщинної системи господарювання, кріпацтва, формування козацької та селянської власності на землі. Землеволодіння Православної церкви та козацької старшини. Зміни соціальної структури українського суспільства.

Тема 4. Громадянська війна в Україні кінця 50-х – початку 60-х років XVII ст.

Державний переворот і прихід до влади І. Виговського. Становище в українській державі після смерті Б. Хмельницького. Державний переворот 1657 р. Усунення від влади Ю. Хмельницького. Обрання гетьманом України І. Виговського.

Внутрішня і зовнішня політика І. Виговського. Початок громадянської війни в Україні. Гетьманство І. Виговського. Внутрішня політика. Прорахунки у соціально-економічній сфері: нехтування традиційними правами і вольностями козацтва, реставрація феодального землеволодіння в Україні. Повстання проти І. Виговського на чолі з кошовим отаманом Я. Барабашем та полтавським полковником М. Пушкарем. Початок громадянської війни в Україні. Придушення І. Виговським виступу опозиції. Зовнішня політика І. Виговського. Відносини з Московським царством. Еволюція зовнішньополітичного курсу І. Виговського: від Москви до Польщі. Гадяцька угода 1658 р. Російсько-українська війна 1658 – 1659 рр. Конотопська битва 1659 р. та її значення.

Гетьманування Ю. Хмельницького. Повстання проти І. Виговського. Обрання гетьманом України Ю. Хмельницького. Переяславські статті 1659 р. Відновлення військових дій між Річчю Посполитою і Московським царством за українські землі. Чуднівська кампанія 1660 р. та укладення Слободищенського трактату.

Розкол Гетьманщини. Чорна рада 1663 р. Обрання П. Тетері 1663 р. гетьманом Правобережної України. Боротьба за владу на Лівобережній Україні: наказний гетьман Я. Сомко, ніжинський полковник В. Золотаренко та кошовий отаман

Запорозької Січі І. Брюховецький. Чорна рада під Ніжином 1663 р. Обрання І. Брюховецького гетьманом Лівобережної України.

Тема 5. Україна у середині 60-х – 70-х роках XVII ст. Боротьба за відновлення державної незалежності.

Політичне становище Лівобережної Гетьманщини у складі Московського царства. Внутрішня та зовнішня політика І. Брюховецького.

Похід короля Речі Посполитої Яна-Казимира та правобережного гетьмана П. Тетері на Лівобережну Україну 1663 – 1664 рр. Московські статті 1665 р. Андрусівське перемир'я 1667 р.

Антимосковське повстання 1668 р. та його наслідки. Об'єднання України під владою гетьмана П. Дорошенка 1668 р.

Гетьманство Д. Ігнатовича. Глухівські статті 1669 р.

Обрання 1672 р. гетьманом Лівобережної України І. Самойловича, його внутрішня політика. Боротьба І. Самойловича за Правобережну Україну.

Правобережний гетьманат: піднесення і загибель. Правобережний гетьман П. Тетеря, його внутрішня політика.

Обрання П. Дорошенка гетьманом Правобережної України 1665 р. Його внутрішня та зовнішня політика. Боротьба П. Дорошенка за об'єднання України. Військово-політичний союз гетьмана П. Дорошенка з Туреччиною та його наслідки. Зречення П. Дорошенком гетьманства 1676 р. і загибель Правобережної козацької держави.

Запорозька Січ у 60 – 80-х роках XVII ст. Запорозька Січ у подіях Української національної революції середини XVII ст. Протистояння між Запорозькою Січчю та гетьманським урядом: причини і наслідки. Участь запорожців у війнах проти Польщі, Османської імперії та Кримського ханства. Кошовий отаман І. Сірко. Політика російського уряду щодо Запорозької Січі. Економічне життя на Запоріжжі.

Змістовий модуль 2.

Україна в останній чверті XVII – першій половині XVIII ст.

Тема 6. Україна на зламі XVII – XVIII ст. Боротьба за державну незалежність.

Чигиринські походи турецько-татарського війська 1677 та 1678 рр. Бахчисарайський мир 1781 р.

„Вічний мир” 1786 р.

Становище Української Православної Церкви за доби Гетьманщини. Підпорядкування Української Православної Церкви московському патріарху 1786 р.

Перший Кримський похід 1687 р. Усунення І. Самойловича від влади.

Обрання І. Мазепи гетьманом Лівобережної України 1687 р. Коломацькі статті 1687 р. Внутрішня політика І. Мазепи. Зміцнення Лівобережної козацької держави. Культурно-освітні заходи гетьмана І. Мазепи.

Другий Кримський похід 1689 р. Азовські походи Петра I 1695 – 1696 рр. і участь у них українських козаків.

Становище України під час Північної війни. Курс Петра I на розбудову імперії.

Повстання І. Мазепи проти Москви. Перебіг повстання. Українсько-шведський союз 1708 р. Воєнно-політичні акції московського царя проти українців. Загибель Батурина. Перехід запорозьких козаків на бік І. Мазепи та Карла XII. Знищення Чортомлицької Січі 1709 р. Полтавська битва 1709 р.

Причини і наслідки поразки повстання І. Мазепи. Місце гетьмана І. Мазепи в українському національно-визвольному русі.

Правобережна та Західна Україна на зламі століть. Відродження козацького устрою на Правобережній Україні. С. Палій. Національно-визвольне повстання 1702 – 1704 рр.: причини, перебіг, наслідки.

П. Орлик – гетьман в еміграції. „Пакти і конституції законів і вольностей Війська Запорозького” 1710 р. Визвольні змагання П. Орлика. Похід П. Орлика на Правобережну Україну 1711 р. Прутський похід Петра I та його наслідки для України. Діяльність П. Орлика по створенню антимосковської коаліції. „Маніфест” до європейських монархів та „Вивід прав України” П. Орлика.

Тема 7. Україна в першій половині XVIII ст. Боротьба за збереження української автономії.

Становище в Україні після поразки повстання І. Мазепи. Обрання І. Скоропадського гетьманом Лівобережної України 1708 р. Політичні акції Петра I проти українців. Решетилівські статті 1709 р. Заходи, спрямовані на підрив економіки Гетьманщини. Наступ царату на українську мову, культуру. Перша Малоросійська колегія, її завдання та функції.

Наказний гетьман П. Полуботок та його боротьба за збереження автономії Гетьманщини. Коломацькі чолобитні. Поразка П. Полуботка.

Відновлення гетьманства 1727 р. “Рішительні пункти”. Гетьман Д. Апостол, його реформи. Генеральне слідство про маєтності 1729 – 1731 рр. Кодифікація українського права. „Права за якими судиться малоросійський народ”.

Доля запорожців після Полтавської битви. Кам’янська та Олешківська Січі. Заснування Нової Січі 1734 р.

Діяльність Правління гетьманського уряду 1734 – 1750 рр.

Відновлення гетьманства 1750 р. Гетьман К. Розумовський, його реформи.

Змістовий модуль 3.

Українські землі у другій половині XVIII ст.

Тема 8. Інкорпораційна політика російського уряду у другій половині XVIII ст.

Остаточна ліквідація гетьманства 1764 р. Створення Другої Малоросійської колегії 1764 р. Діяльність генерал-губернатора П. Рум’янцева на Лівобережній Україні. Генеральний опис Лівобережної України 1765 – 1769 рр. Ліквідація полково-сотенного устрою на Слобожанщині та Лівобережжі. Ліквідація козацького війська. Реформи імперського уряду у соціально-економічній сфері. Повна

ліквідація Української державності. Історичне значення Української козацької держави - Гетьманщини.

Участь українського козацтва у війнах Росії проти Туреччини та Криму. Приєднання Північного Причорномор'я і Криму до Росії. Російсько-турецька війна 1768 – 1774 рр. і участь в ній українських козаків. Кючук-Кайнарджійський мирний договір 1774 р. Ліквідація козацької республіки – Запорозької Січі 1775 р. П. Калнишевський. Доля запорожців після ліквідації Запорозької Січі. Задунайська Січ. Чорноморське козацьке військо. Утворення Кубанського козацького війська

Приєднання Криму до Росії 1783 р. Російсько-турецька війна 1787 – 1791 рр. Яський мирний договір 1791 р. приєднання північного Причорномор'я до Російської імперії. Заселення і розвиток Південної України в другій половині XVIII ст. Кубанське козацьке військо.

Тема 9. Правобережна та Західна Україна у другій половині XVIII ст.

Правобережна і Західна Україна під владою Речі Посполитої. Посилення соціального та національно-релігійного гноблення. Гайдамацький рух. Гайдамацькі повстання 1734 р. і 1750 рр. Коліївщина 1768 – 1769 рр. М. Залізник та І. Гонта.

Опришківський рух. О. Довбуш.

Правобережна і Західна Україна у другій половині XVIII ст. Приєднання Правобережної України до Росії. Поділи Речі Посполитої та українські землі. Перший поділ Речі Посполитої 1772 р. Вхідження Галичини до Австрійської імперії. Другий поділ Речі Посполитої 1793 р. Включення Правобережної України до складу Російської імперії. Третій поділ 1795 р. і приєднання до Росії Західної Волині. Приєднання Буковини до Австрії.

Змістовий модуль 4.

Соціально-економічний розвиток українських земель у другій половині XVII – XVIII ст.

Тема 10. Соціально-економічний розвиток українських земель у другій половині XVII – XVIII ст.

Розвиток сільського господарства. Еволюція аграрних відносин. Розвиток землеробства, тваринництва.

Зміни в системі аграрних відносин за доби Української національної революції. Державно-феодальна система аграрних відносин. Поступова реставрація феодально-кріпосницьких відносин на українських землях впродовж другої половини XVII – XVIII ст. Спадкове і рангове землеволодіння козацької старшини. Зростання шляхетсько-старшинського землеволодіння. Обезземелення селян та козаків.

Українська національна революція XVII ст. і зміни у соціальній структурі суспільства. Розмивання міжстанових перегородок. Стабілізація соціальної структури українського суспільства за часів І. Мазепи та І. Скоропадського.

Еліта українського суспільства: козацька старшина, українська шляхта, православне духовенство. Бунчукове, значкове та знатне військове товариство.

„Жалувана грамота на права дворянства” 1785 р. та нобілітація української старшини.

Козацтво городове та низове. Козаки „охотницьких” (найманих) полків. Козаки виборні та підпомічники. Ліквідація козацького стану.

Селяни: вільні, монастирські, рангові, приватні, магістратські та ратушні, їх правове та соціально-економічне становище. Проміжні групи: підсусідки, бобилі, городники. Відновлення феодально-кріпосницьких порядків. Закріпачення українських селян 1783 р. Міщанство. Правове та соціально-економічне становище основних груп міського населення.

Українське місто доби Гетьманщини.

Особливості станової структури суспільства Правобережної та Західної України.

Розвиток ремесла, промислів. Українська мануфактура. Внутрішня і зовнішня торгівля. Розвиток ремесла. Розклад цехової організації. Промисли: гуральництво, млинарство, мисливство, рибальство, бджільництво, бортництво, чумацтво. Розвиток мануфактурного виробництва. Ярмарки та торги. Зовнішня торгівля.

Тема 11. Культура України другої половини XVII – XVIII ст.

Стильові особливості української культури. Бароко, рококо, класицизм.

Розвиток освіти та науки. Початкова освіта. Парафіяльні школи. Мандрівні дяки. Чернігівський, Харківський та Переяславський колегіуми. Києво-Могилянська академія. Наукові знання. Розвиток математики, медицини, філософії, ботаніки, географії, хімії. І. Гізель, Ф. Прокопович, І. Фальковський, Г. Сковорода.

Українське письменство. Історичні твори. Пам’ятки крайового літописання. Монастирські літописи. Козацькі літописи. Літопис Самовидця, Літопис Григорія Граб’янки, Літопис Самійла Величка. Узагальнюючі праці з історії України. „Синопис”. „Кроніка” Ф. Софоновича. Праці П. Симоновського, С. Лукомського, В. Рубана, О. Рігельмана, О. Шафонського, Я. Марковича. Історія русів. Ораторсько-проповідницька проза. І. Гізель, Л. Баранович, І. Галятовський. Агіографічна проза. Д. Туптало. Поезія. І. Величковський, К. Зиновіїв.

Книгодрукування. Друкарня Києво-Печерської лаври, Новгород-Сіверська та Чернігівська друкарні.

Шкільний театр. Вертеп.

Музика. А. Ведель, М. Березовський, Д. Бортнянський.

Розвиток українського мистецтва. Архітектура. С. Ковнір, І. Григорович-Барський. Скульптура. Графіка. Живопис. О. Тарасевич, Л. Тарасевич, І. Щирський, І. Руткович, Й. Кондзелевич та ін. Декоративно-ужиткове мистецтво.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	Разом	у тому числі					Разом	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

Змістовий модуль 1. Українська національна революція XVII ст.												
Тема 1. Причини, характер, рушійні сили, головні етапи Української національної революції середини XVII ст.	6	2				4	6	1				5
Тема 2. Визвольні змагання під проводом Б. Хмельницького.	12	4	2			6	12	2	2			8
Тема 3. Становлення Української козацької держави – Війська Запорозького.	7		2			5	7	1				6
Тема 4. Громадянська війна в Україні кінця 50-х – початку 60-х років XVII ст.	10	2	2			6	10	1	2			7
Тема 5. Україна у середині 60-х – 70-х роках XVII ст. Боротьба за відновлення державної незалежності.	10	4				6	10	2				8
Разом за змістовим модулем 1	45	12	6			27	45	7	4			34
Змістовий модуль 2. Україна в останній чверті XVII – першій половині XVIII ст.												
Тема 6. Україна на зламі XVII – XVIII ст. Боротьба за національну незалежність.	15	4	2			9	15	1	2			12
Тема 7. Україна в першій половині XVIII ст. Боротьба за збереження української автономії.	12	2	2			8	12	2				10
Разом за змістовим модулем 2	27	6	4			17	27	3	2			22
Змістовий модуль 3. Українські землі у другій половині XVIII ст.												
Тема 8. Інкорпораційна політика російського уряду у другій половині XVIII ст.	15	2	4			9	15	2				13
Тема 9. Правобережна та Західна Україна у другій половині XVIII ст.	8	2				6	8	1				7
Разом за змістовим модулем 3	23	4	4			15	23	3				20

Змістовий модуль 4. Соціально-економічними та культурний розвиток українських земель у другій половині XVII – XVIII ст.												
Тема 10. Соціально-економічний розвиток українських земель у другій половині XVII – XVIII ст.	9	4				5	9	2				7
Тема 11. Культура України другої половини XVII – XVIII ст.	16		6			10	16	1	2			13
Разом за змістовим модулем 4	25	4	6			15	25	3	2			20
Усього годин	120	26	20			74	120	16	8			96

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Назва теми	Кількість годин на денному відділенні	Кількість годин на заочному відділенні
1	Утворення Української козацької держави	2	
2	Приєднання України до Росії	2	2
3	Соціально-економічні відносини в Україні за доби Національної революції XVII ст.	2	
4	Іван Виговський та Гадяцький трактат 1658 р.	2	2
5	Антимосковський виступ І. Мазепи	2	2
6	Гетьман-емігрант П. Орлик та його «Конституція»	2	
7	Павло Полуботок і боротьба за збереження автономії Гетьманщини	2	
8	Гетьман Кирило Розумовський. Остаточна ліквідація гетьманства в Україні	2	
9	Ліквідація Запорозької Січі: передумови та наслідки	2	
10	Розвиток української культури у другій половині XVII – XVIII ст.	6	2
Усього годин практичних занять		24	8

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ (денна форма навчання)

Самостійна робота студентів денної форми навчання реалізується у таких формах:

1. Самостійний пошук літератури, підготовка рефератів або міні-проектів з презентацією та їх захист на семінарському занятті.
2. Самостійний пошук літератури та підготовка есе по одній із запропонованих тем.

3. Самостійне опрацювання комплексу писемних джерел з подальшим написанням контрольної роботи.
4. Самостійний пошук літератури та підготовка доповідей з історії України доби Гетьманщини на щорічну наукову конференцію молодих учених та студентів.

1. У рамках самостійної роботи студент готує реферат (міні-проект з презентацією) по одній з нижче запропонованих тем і представляє його у вигляді доповіді на семінарському занятті.

Теми рефератів

1. Чернігівський полк.
2. Чернігівський полковник Мартин Небаба.
3. Чернігівський полковник С. Пободайло (може бути у історичних розвідках прізвище С. Подобайло).
4. Туреччина як ймовірний протектор Української козацької держави: можливі позитиви та негативи такого союзу.
5. Реакція українського суспільства на перехід України під протекторат московського царя: «за» і «проти».
6. Переяславська рада: оцінка в історіографії.
7. Гадяцький трактат 1658 р.: оцінка в історіографії.
8. Освіта на теренах Правобережної та Західної України у другій половині XVII – XVIII ст.
9. Д. Самойлович та О. Шафонський біля витоків вітчизняної епідеміологічної науки.
10. Філософська і літературна спадщина Г. Сковороди.
11. «Історія русів» – декларація прав українського народу.
12. Праця О. Шафонського “Черниговского наместничества топографическое описание” – важливе джерело до вивчення історії Чернігово-Сіверщини.
13. Культурницька політика гетьман І. Мазепи.
14. Гетьман І. Скоропадський: шлях до гетьманської булави.
15. Чернігівський полковник Павло Полуботок.
16. Легенди про скарби Павла Полуботка.
17. Батурин за гетьманства К. Розумовського.
18. Культурна спадщина Розумовських на Чернігівщині.
19. Благодійницька діяльність гетьмана П. Калнишевського.
20. Запорозькі козаки після ліквідації Нової Січі.
21. Архітектурна спадщина доби Гетьманщини у Чернігові.

2. По одній з нижче наведених тем студент готує есе і надсилає в електронному вигляді викладачу на перевірку.

1. Козацький сепаратизм напередодні Української національної революції XVII ст.
2. Українська національна революція XVII ст. в історіографії.

3. Козацькі літописи (літопис Самовидця, Літопис Г. Граб'янки, літопис С. Величка) про події Української національної революції XVII ст.
4. Переяславська рада 1654 р.: історіографічний аналіз.
5. Кримський фактор в Українській національній революції XVII ст.
6. Воєнне мистецтво Б. Хмельницького.
7. Зовнішня політика Б. Хмельницького: досягнення і прорахунки.
8. Становлення та еволюція засад державної ідеї за доби Української національної революції.
9. Спроби Б. Хмельницького реалізувати ідею українського монархізму.
10. Українська козацька держава у світлі Гадяцького трактату 1658 р.
11. Гадяцький трактат 1658 р. в історіографії.
12. Боротьба П. Дорошенка за об'єднання Української держави: успіхи і прорахунки.
13. Українська Православна Церква у другій половині XVII ст.
14. І. Мазепа: шлях до гетьманської булави.
15. Українська держава у роки Північної війни.
16. Батурин як гетьманська столиця.
17. Запорозька Січ у повстанні І. Мазепи.
18. Державна ідея в політичній програмі П. Орлика.
19. Заселення Слобідської України у другій половині XVII ст.
20. «Права за якими судиться малоросійський народ».
21. Магдебурзьке право на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.
22. Соціальна еліта Гетьманщини: становлення та еволюція.
23. Еволюція козацького стану у другій половині XVII – XVIII ст.
24. Еволюція селянського стану у другій половині XVII – XVIII ст.
25. Український фольклор другої половини XVII – XVIII ст.
26. Декоративно-ужиткове мистецтво на українських землях другої половини XVII – XVIII ст.

3. Студент самостійно опрацьовує документи, вміщені у зазначених нижче хрестоматіях та збірках документів. Виконання даного виду самостійної роботи перевіряється написанням контрольної роботи.

На контрольній роботі бути готовим характеризувати документ або його частину, за такими ознаками:

- ✓ Визначити час появи документу.
- ✓ Визначити обставини, що спричинили його появу.
- ✓ Ідентифікувати події, про які йдеться у документі.

Джерельні комплекси для самостійного опрацювання

1. Белашов В.І. Гетьманщина мовою документів і матеріалів другої половини XVII – XVIII ст.: Збірник документів і матеріалів. Хрестоматія-посібник. Глухів, 2006. 184 с.
2. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин; Від. Редактор В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії. Київ: Наукова думка, 2013. С. 301-364.

URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010233>

3. Історія України: Джерельний літопис: Упоряд. В.І. Червінський, М.І. Обушний, Т.Ю. Горбань, В.Є. Кругляков та ін. / За ред. В.І. Червінського та М.І. Осушного. Київ, 2008. С. 140 – 239.
4. Хрестоматія з історії України / Упоряд. та автор коментарів О.М. Уривалкін. Київ, 2007. С. 170 – 267.
5. Історія України: Документи. Матеріали. Посібник / Укладання, коментарі В. Ковалю. Київ, 2001. С. 124 – 185.

Перелік документів, витяги з яких будуть включені у питання контрольної роботи з історії України доби Гетьманщини

- Уривок з Літопису Самійла Величка про прибуття Богдана Хмельницького на Запорозжя та обрання його гетьманом Війська Запорозького (початок 1648 р.).
- Документи (листи, донесення, спогади), що розповідають про битви під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, Збаражем, Зборовом, Берестечком, Батогом.
- Про прибуття Богдана Хмельницького у Київ у грудні 1648 р.
- Промова Богдана Хмельницького перед польським посольством у Переяславі, що засвідчує його намір довести визвольну війну до переможного кінця (1649 р.).
- Зборівський та Білоцерківський мирний договори.
- Звернення гетьмана Богдана Хмельницького до царя Олексія Михайловича щодо підтвердження прав і привілеїв українського народу 27 лютого 1654 р.
- Прохання Богдана Хмельницького у справах Війська Запорозького, передані королю Яну Казимиру та сенату у листопаді 1650 р.
- З грамоти царя Олексія Михайловича Богданові Хмельницькому про згоду взяти Україну під захист.
- З рішення Земського собору про включення України до складу Росії.
- Промова Б. Хмельницького на Переяславській Раді 8 січня 1654 року.
- Рішення Переяславської ради 1654 р.
- Статті Б. Хмельницького 1654 р.
- Жалувана грамота царя Олексія Михайловича війську Запорозькому на збереження його прав і вольностей.
- Гадяцький трактат 1658 р.
- Переяславські статті 1659 р.
- Зі звіту князя Д. Великогагіна про вибори гетьмана Лівобережної України на Чорній раді 1663 р.
- Московські статті 1665 р.
- Андрусівське перемир'я.
- Універсал Івана Брюховецького до козаків та населення Новгород-Сіверської сотні із закликом допомогти звільнити Україну від російського війська (1668 р., лютий)
- Донесення російський воєвод про антимосковські виступи 1668 р.

- З літопису гадяцького полковника Григорія Грабянки про повстання проти царських воєвод та вбивство козаками гетьмана І.Брюховецького
- Глухівські статті 1669 р.
- Про розгром турецько-татарських військ під Чигирином 1677 та 1678 рр.
- Бахчисарайський мирний договір 1681 р. між Московським царством і Туреччиною.
- Вічний мир 1686 р.
- Спогади іноземців про І. Мазепу, П. Орлика.
- Універсал гетьмана І. Мазепи про дводенну панщину 1701 р.
- Жалувана грамота Петра I Київській духовній академії 1701 р.
- З листа І. Мазепи до Стародубського полковника І. Скоропадського від 30 жовтня 1708 р. про причини повстання проти Петра I.
- Звернення І.Мазепи до війська і народу (1708 р.).
- З договору між шведським королем Карлом XII та українським гетьманом Іваном Мазепою (1708 р., жовтня 29-30)
- Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького 1710 р.
- Маніфест Пилипа Орлика до європейських урядів від 4 квітня 1712 р. про причини збройного виступу козаків проти Росії.
- „Вивід Прав України” П. Орлика 1712 р.
- Указ Петра I про утворення Малоросійської колегії 1722 р.
- Універсал гетьмана К. Розумовського про обмеження права переходу селян на Лівобережній Україні 1760 р.
- Прохання малоросійського шляхетства і старшин разом з гетьманом про відновлення різних старинних прав Малоросії. 1763 р.
- Настанови імператриці Катерини II князю О. О. Вяземському, при вступі його на посаду генерал-прокурора 1764 р.
- Указ Катерини II про ліквідацію гетьманства та утворення Малоросійської колегії 1764 р.
- Таємна настанова Катерини II П. Румянцеву під час призначення його малоросійським генерал-губернатором 1764 р.
- Кучук-Кайнарджійський мирний договір між Росією і Туреччиною 1774 р.
- Маніфест Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі 1775 р.
- Указ Катерини II про остаточне закріпачення селян на Лівобережній і Слобідській Україні 1783 р.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ (заочна форма навчання)

У рамках самостійної роботи студентами заочної форми навчання готують контрольну роботу на одну із обраних тем із запропонованого нижче списку.

Студент самостійно підбирає літературу. У пошуку літератури у пригоді стане запропонований нижче список джерел та літератури. При написанні контрольної роботи студент має використати не менше 5 позицій (публікації джерел, статті, розвідки, монографії).

Контрольна робота повинна містити такі структурні компоненти: назва теми, план, вступ, основні розділи, висновки, список використаних джерел та літератури.

До кожної з тем запропоновані питання, що мають бути обов'язково висвітлені у роботі.

Контрольна робота до захисту представляється у роздрукованому чи рукописному варіанті.

Тематика контрольних робіт для студентів заочної форми навчання.

1. Причини, характер та рушійні сили Української національної революції середини XVII ст.
  - Політичні, соціально-економічні та ідеологічні причини революції.
  - Національно-визвольний, соціальний та релігійний характер революції.
  - Рушійні сили: соціальний та національний склад учасників революції.
2. Українська національна революція середини XVII ст. Події 1648 р.
  - Захоплення Запорозької Січі і приготування до війни з Польщею.
  - Військові події (битви під Жовтими водами, Корсунем та Пилявцями).
  - Антипольське повстання народних мас в Україні. Початок Селянської війни.
  - Похід армії Б. Хмельницького в Західну Україну і укладення перемир'я з поляками під Замостям.
3. Українська національна революція середини XVII ст. Події 1649 – 1651 рр.
  - Бої під Збаражем–Зборовом та Зборівський мирний договір.
  - Адміністративно-територіальні зміни на визволених від поляків землях.
  - Похід війська Б. Хмельницького у Молдавію 1650 р.
  - Битва під Берестечком та Білоцерківський мирний договір.
4. Українська національна революція середини XVII ст. Події 1652 – 1654 рр.
  - Битва під Батогом та її наслідки.
  - Українсько-молдавський союз та його негативні наслідки для України.
  - Битва під Жванцем. Кам'янецька угода між Польщею та Кримським ханством.
  - Переговори Б. Хмельницького з Туреччиною та Москвою про протекцію над Україною.
5. Українська національна революція середини XVII ст. Події 1654 – 1657 рр.
  - Переяславська рада та „Березневі статті”.
  - Дії російсько-українського війська у Білорусії.
  - Похід українсько-російського війська в Західну Україну та його невдача.
  - Віленське перемир'я між Річчю Посполитою та Москвою.
  - Спроба уряду Б. Хмельницького звільнити Західну Україну в союзі з Трансільванією і Швецією та її невдача.
6. Українська національна революція XVII ст.: успіхи і невдачі.
  - Успіхи: військові перемоги армії Б. Хмельницького; відродження на українських теренах національної держави, визнання її іншими

- європейськими державами; зміни в системі соціально-економічних відносин.
- Невдачі: виведення українського війська у листопаді 1648 р. з Західної України; військові невдачі під Зборовом, Берестечком і Жванцем внаслідок зради кримських татар; негативні наслідки союзу України з Молдавією (оформлення антиукраїнської коаліції, загибель Тимоша Хмельницького); невдалі спроби звільнити Західну Україну спочатку в союзі з Москвою, а потім в союзі з Трансільванією та Швецією.
7. Утворення Української козацької держави: головні етапи процесу державотворення за доби національної революції середини XVII ст.
- Еволюція політичної програми керманців революції: від „козацького автономізму” до ідеї створення незалежної соборної Української держави.
  - Невдалі спроби реалізувати програму створення незалежної Української держави в союзі з Кримським ханством.
  - Спроби врятувати українську державність шляхом прийняття протекції Московії чи Туреччини. Угода України з Москвою про перехід української держави під протекцію московського царя.
  - Боротьба уряду Б. Хмельницького за возз’єднання земель західного регіону з козацькою республікою в союзі з Москвою, а потім в коаліції з Трансільванією та Швецією.
8. Сподвижники Б. Хмельницького (персоналія за власним вибором): Максим Кривоніс, Іван Богун, Данило Нечай, Станіслав-Михайло Кричевський, Філон Джалалій, Федір Вишняк, Іван Гиря та ін.
- Схарактеризувати діяльність будь-кого із сподвижників Б. Хмельницького на політичній, військовій, дипломатичній ниві.
9. Чернігівські полковники (персоналія за власним вибором): Мартин Небаба, Степан Подобайло, Павло Полуботок та ін.
- Схарактеризувати політичну, соціально-економічну, культурну діяльність одного з чернігівських полковників.
10. Політико-адміністративний устрій Гетьманщини.
- Система органів державної влади (Генеральна рада, Старшинська рада, гетьман, генеральна старшина).
  - Полки, полковники та полкова старшина.
  - Сотні, сотники та сотенна старшина.
  - Курені, курінні отамани.
11. Соціально-економічні зрушення за доби Української національної революції середини XVII ст.
- Зміни в системі аграрних відносин (зміни в системі земельної власності, ліквідація, фільварків, панщини і кріпацтва).
  - Зміни в соціальній структурі населення України, соціально-економічні здобутки українських селян, козаків і міщан.
12. Зовнішня політика Б. Хмельницького.
- Відносини з Туреччиною і Кримським ханством.
  - Відносини з Московським царством.

- Союз України з Молдавським князівством.
  - Спільні військові дії України та Трансільванії і Швеції проти Речі Посполитої.
  - Визнання Української козацької держави іншими європейськими державами.
13. Українсько-російські відносини під час Української національної революції XVII ст.
- Українсько-російські відносини у 1648 – 1653 рр.
  - Переяславська рада та „Березневі статті”.
  - Спільні військові дії України та Московії проти Речі Посполитої.
  - Порушення Москвою домовленостей з Україною і підписання нею Віленського перемир'я з Річчю Посполитою.
14. Гетьманство І. Виговського.
- Шлях І. Виговського до гетьманської булави.
  - Внутрішня і зовнішня політика І. Виговського.
  - Виступ опозиції проти гетьман І. Виговського: причини та наслідки.
  - Укладення Гадяцької угоди з Річчю Посполитою як спроба порятунку української держави.
  - Усунення І. Виговського від влади.
15. Гадяцький трактат 1658 р.
- Причини укладання Гадяцької угоди.
  - Зміст Гадяцького трактату.
  - Наслідки підписання Гадяцької угоди для Української держави.
16. Російсько-українська війна 1658 – 1659 рр. Конотопська битва.
- Причини початку війни.
  - Перебіг військових дій.
  - Перемога війська І. Виговського під Конотопом.
  - Наслідки війни.
17. Гетьманство Ю. Хмельницького.
- Ю. Хмельницький в світлі державницьких планів батька гетьмана Б. Хмельницького.
  - Усунення Ю. Хмельницького від влади І. Виговським.
  - Гетьманство Ю. Хмельницького 1659 – 1662 рр.
  - Ю. Хмельницький у планах Оттоманської Порти. Його участь у Чигиринських походах.
  - Гетьманство Ю. Хмельницького на Правобережній Україні 1676 – 1785 рр.
18. Правобережний гетьман П. Тетеря.
- Шлях до гетьманської булави.
  - Внутрішня політика гетьмана.
  - П. Тетеря – прибічник соборності українських земель. Похід Яна II Казимира та П. Тетері на Лівобережну Україну та його невдача.
  - Антипольське та антигетьманське повстання на Правобережній Україні та втрата П. Тетерею гетьманства.

19. Похід Яна Казимира на Лівобережну Україну 1663 – 1664 рр.
  - Причини походу.
  - Перебіг військової кампанії.
  - Поразка поляків: причини та наслідки.
20. Гетьманство І. Брюховецького.
  - Шлях до гетьманства.
  - Внутрішня політика гетьмана.
  - Відносини з Московським царством. „Московські статті”.
  - Антимосковське повстання 1668 р. Загибель І. Брюховецького.
21. Боротьба Московщини та Речі Посполитої за Україну. Андрусівське перемир'я 1667 р.
  - Угода Москви з Україною 1654 р. та участь московських військ у війні з Річчю Посполитою. Віленське перемир'я Москви та Речі Посполитої.
  - Відновлення боротьби між Москвою та Польщею за Україну у 1660 р. Поразка Москви.
  - Похід короля Речі Посполитої Яна II Казимира на Лівобережну Україну та його невдача.
  - Андрусівське перемир'я: зміст та наслідки.
22. Антимосковське повстання 1668 р. на Лівобережній Україні та його наслідки.
  - „Московські статті” 1665 р. як передумова антимосковського повстання.
  - Внутрішня політика І. Брюховецького як передумова повстання.
  - Політика Москви щодо України за гетьманства І. Брюховецького.
  - Перебіг повстання та його наслідки.
23. Гетьманство І. Самойловича.
  - Шлях до гетьманської булави.
  - Внутрішньополітична стабілізація на Лівобережній Україні за гетьманства І. Самойловича.
  - І. Самойлович – прибічник соборності України, його боротьба за об'єднання українських земель в одній державі.
  - Участь козацького війська у першому Кримському поході.
  - Усунення І. Самойловича від гетьманства: причини і наслідки.
24. Підпорядкування Української православної церкви Московському патріархату.
  - Політика Москви щодо Української православної церкви у 1654 – 1685 рр.
  - Обрання Гедеона Четвертинського київським митрополитом та його висвячення Московським патріархом.
  - Відокремлення Київської митрополії від Константинопольської патріархії.
25. Гетьманство П. Дорошенка.
  - Шлях до гетьманської булави.
  - Внутрішня політика П. Дорошенка на Правобережній Україні.
  - П. Дорошенко – прибічник незалежності і соборності України.
  - Орієнтація П. Дорошенка на Оттоманську Порту у справі об'єднання Право-і Лівобережної України та її згубні наслідки.

- Зречення П. Дорошенком гетьманства.
26. Гетьманство Д. Ігнатовича.
- Шлях до гетьманської булави.
  - Внутрішня політика гетьмана.
  - Усунення Д. Ігнатовича від влади: причини та наслідки.
27. Чигиринські походи 1677 – 1678 рр. та їх історичне значення.
- Плани Оттоманської Порти щодо України.
  - Перебіг першого та другого Чигиринських походів.
  - Відмінність позицій України та Москви у питанні захисту Чигириня.
  - Загибель Чигириня.
  - Наслідки Чигиринських походів.
28. Участь українського козацтва у війнах Московії з Туреччиною та Кримом у 80 – 90-х рр. XVII ст.
- Причини військових кампаній Москви проти Туреччини і Кримського ханства.
  - Участь українського козацтва у першому та другому Кримських походах.
  - Азовсько-дніпровські походи Петра I та участь в них українського козацтва.
  - Наслідки цих військових кампаній для України.
29. Українська козацька держава в світлі міжнародних угод: Андрусівського перемир'я 1667 р., Бахчисарайського мирного договору 1681 р., Вічного миру 1686 р.
- Причини та обставини укладання цих угод.
  - Характеристика їхнього змісту.
  - Наслідки кожної з цих угод для України.
30. Українська держава за гетьманства І. Мазепи.
- Внутрішня політика гетьмана.
  - Зміцнення державних інститутів Лівобережної Гетьманщини за правління І. Мазепи.
  - І. Мазепа – прибічник соборності України. Об'єднання під його владою Право- і Лівобережної України.
  - Українська держава в світлі планів Петра I.
  - Наслідки поразки повстання І. Мазепи проти Москви для Української держави.
31. Повстання І. Мазепи проти Москви. Українсько-шведський союз.
- Причини повстання.
  - Україна у Північній війні.
  - Союз І. Мазепи зі Швецією як спроба порятунку Української держави від загибелі.
  - Перебіг повстання. Репресії московського уряду. Загибель Батурина.
  - Поразки повстання: причини та наслідки.
32. Гетьман-емігрант П. Орлик та його визвольні змагання.
- Обрання П. Орлика в еміграції гетьманом України.

- „Конституція” П. Орлика: характеристика змісту.
  - Похід П. Орлика 1711 р. на Правобережну Україну та його поразка.
  - Спроби П. Орлика створити антимосковську коаліцію європейських держав з метою звільнення України та їх невдачі.
33. Гетьманство І. Скоропадського.
- Шлях до гетьманської булави.
  - Політика Петра І щодо України після повстання І. Мазепи.
  - Відсутність протидії з боку гетьмана І. Скоропадського спробам Петра І знищити Українську державність.
  - Запровадження Першої Малоросійської колегії та смерть гетьмана.
34. Визвольні змагання П. Полуботка.
- Декларовані та приховані причини запровадження Першої Малоросійської колегії.
  - Функції та діяльність Першої Малоросійської колегії в Україні.
  - Спроби Павла Полуботка пригальмувати наступ Москви на автономію України.
  - Поразка визвольних змагань П. Полуботка: причини та наслідки.
35. Гетьманство Д. Апостола.
- Шлях до гетьманської булави.
  - „Рішительні пункти” 1728 р.
  - Внутрішня політика Д. Апостола: Генеральне слідство про маєтності 1729 – 1731 рр., спроба кодифікації українського права, реформа судочинства.
36. Гетьманство К. Розумовського.
- Шлях до гетьманської булави.
  - Діяльність гетьмана К. Розумовського: економіка, судочинство, армія, культура, освіта.
  - Спроба встановлення спадкового гетьманства Розумовських.
  - Усунення К. Розумовського від гетьманства: причини та наслідки.
37. Друга Малоросійська колегія і остаточна ліквідація політичної автономії Гетьманщини.
- Причини запровадження Другої Малоросійської колегії.
  - Реформи, проведені московським урядом у 1781 – 1785 рр. в Україні з метою знищення Української державності.
38. Ліквідація Запорозької Січі: причини і наслідки.
- Становище Запорозької Січі у другій половині XVIII ст.
  - Причини ліквідації Запорозької Січі.
  - Зміна становища Запорозької Січі після російсько-турецької війни 1668 – 1774 рр.
  - Знищення Нової Січі російськими військами генерала Текелія.
  - Доля січової старшини та запорожців після ліквідації Січі.
39. Правобережна Україна наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст. Повстання С. Палія.

- Відновлення польським урядом козацького устрою на Правобережній Україні у 1685 р.
  - Діяльність фастівського полковника С. Палія.
  - Спроби польської влади знищити козацькій устрій на Правобережжі.
  - Перебіг повстання під проводом С. Палія.
  - Придушення повстання військами гетьмана І. Мазепи.
40. Гайдамацький рух в Україні.
- Характеристика гайдамаччини як явища.
  - Гайдамацькі виступи 1734, 1735 рр.
  - Загострення релігійної ситуації в Речі Посполитій. Барська конфедерація.
  - „Коліївщина”: причини, перебіг повстання, наслідки.
41. Слобідська Україна у другій половині XVII – XVIII ст.
- Причини міграції українського населення в першій половині – середині XVII ст у Слобідську Україну.
  - Заснування українцями міст слобідської України: Суми, Харків, Острогозьк, Чугуїв, Ізюм та ін.
  - Адміністративно-територіальний устрій Слобідської України.
42. Розвиток освіти в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
- Початкова освіта: церковнопарафіяльні, братські школи, мандрівні дяки.
  - Чернігівський, Харківський та Переяславський колегіуми.
  - Києво-Могилянська академія.
  - Спеціалізовані навчальні заклади.
43. Києво-Могилянська академія.
- Головні етапи розвитку.
  - Структура академії та організація навчального процесу.
  - Видатні викладачі та випускники академії.
44. Чернігівський колегіум.
- Головні етапи розвитку.
  - Структура колегіуму та організація навчального процесу.
  - Видатні викладачі та випускники академії.
45. Українська література другої половини XVII – XVIII ст.
- Полемічна, ораторсько-проповідницька, агіографічна і паломницька проза: Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський, Данило Туптало та ін.
  - Поезія: Климентій Зиновійв, Іван Величковський.
  - Мемуарно-історична проза: „Хроніка з літописців стародавніх” Ф. Софоновича, „Синопис”, козацькі літописи.
  - Літературна спадщина Г.Сковороди.
46. Козацькі літописи: літопис Самовидця, Літопис Г. Граб’янки, літопис С. Величка (один з літописів на вибір).
- Історія створення пам’ятки.
  - Характеристика змісту.
  - Вплив пам’ятки на подальше історієписання.

47. Українське музичне мистецтво другої половини XVII – XVIII ст.
- Народна музична творчість.
  - Розвиток церковної музики.
  - Музична освіта.
  - Українські композитори Максим Березовський, Дмитро Бортнянський, Артем Ведель.
48. Український театр другої половини XVII – XVIII ст.
- Шкільна драма.
  - Інтермедія.
  - Вертеп.
49. Українська архітектура другої половини XVII – XVIII ст.
- Стильові особливості української архітектури: бароко, рококо, класицизм.
  - Найвидатніші пам'ятки церковного будівництва доби Гетьманщини.
  - Цивільне будівництво.
  - Пам'ятки архітектури доби Гетьманщини на Чернігівщині.
50. Побутова культура українців другої половини XVII – XVIII ст.
- Традиційне житло.
  - Народне вбрання.
  - Національна кулінарія.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНРОЛЮ ЗНАНЬ (ЕКЗАМЕН)
(денна форма навчання)

1. Причини Української національної революції середини XVII ст.
2. Характер і рушійні сили Української національної революції середини XVII ст.
3. Українська національна революція. Події 1648 р.
4. Українська національна революція. Події 1649 – 1651 рр.
5. Українська національна революція. Події 1652 – 1654 рр.
6. Українська національна революція. Події 1654 – 1657 рр.
7. Утворення Української козацької держави: історичні передумови та головні етапи процесу державотворення за доби національної революції.
8. Богдан Хмельницький – політик і людина.
9. Адміністративно-територіальний устрій Гетьманщини.
10. Система органів місцевого і державного управління Гетьманщини.
11. Соціальна політика Б. Хмельницького.
12. Зміни в аграрних відносинах в Україні за доби Української національної революції середини XVII ст.
13. Зміни в соціальній структурі населення за доби Української національної революції середини XVII ст.
14. Зовнішня політика Б. Хмельницького.
15. Українсько-російські відносини під час Української національної революції середини XVII ст.
16. Переяславська рада 1654 р. і приєднання України до Росії.

17. “Березневі статті” 1654 р.
18. Значення Української національно революції середини XVII ст.
19. Державний переворот і приход до влади І. Виговського.
20. Гетьманство І. Виговського. Початок громадянської війни в Україні.
21. Гадяцький трактат 1658 р.
22. Російсько-українська війна 1658-1659 рр. Конотопська битва.
23. Гетьманство Ю. Хмельницького.
24. Розгортання громадянської війни в Україні. “Чорна рада” 1663 р.
25. Похід Яна Казимира на Лівобережну Україну 1663 – 1664 рр.
26. “Московські статті” 1665 р. і внутрішня політика І. Брюховецького.
27. Боротьба Московщини та Речі Посполитої за Україну. Андрусівське перемир’я 1667 р.
28. Антимосковське повстання 1668 р. на Лівобережній Україні та його наслідки.
29. Підпорядкування Української православної церкви Московському патріархату.
30. Правобережний гетьманат: піднесення і загибель (1663 – 1676 рр.)
31. Гетьманство П. Дорошенка.
32. Гетьманство Д. Ігнатовича.
33. Гетьманство І. Самойловича.
34. Чигиринські походи 1677 – 1678 рр. та їх історичне значення.
35. Участь українського козацтва у війнах Речі Посполитої та Росії з Туреччиною та Кримом у 60 – 90-х рр. XVII ст.
36. Трактат про „Вічний мир” 1686 та його наслідки для України.
37. Внутрішня політика І. Мазепи.
38. Постанови І. Мазепи. Українсько-шведський союз.
39. Причини і наслідки поразки повстання І. Мазепи.
40. Гетьман-емігрант П. Орлик та його визвольні змагання.
41. “Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького” 1710 р.
42. Гетьманство І. Скоропадського.
43. Перша Малоросійська колегія та її політика в Україні.
44. Визвольні змагання П. Полуботка.
45. Гетьманство Д. Апостола.
46. Правління гетьманського уряду та його політика в Україні.
47. Гетьманство К. Розумовського.
48. Друга Малоросійська колегія і остаточна ліквідація політичної автономії Гетьманщини.
49. Запорозька Січ у другій половині XVII – на початку XVIII ст.
50. Запоріжжя в середині XVIII ст. “Нова Січ”.
51. Ліквідація Запорозької Січі: причини і наслідки.
52. Правобережна Україна наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст. Повстання С. Палія.
53. Правобережна Україна в другій половині XVIII ст. Приєднання Правобережної України до Росії.
54. Приєднання Західної України до Австрійської монархії.
55. Гайдамацький рух в Україні.

56. Опришківський рух в Україні.
57. Слобідська Україна у другій половині XVII – XVIII ст.
58. Участь українського козацтва у війнах Росії проти Туреччини та Криму у XVIII ст. Приєднання Північного Причорномор'я та Криму до Росії.
59. Зміни соціальної структури населення України у другій половині XVII – XVIII ст.
60. Розвиток сільського господарства в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
61. Еволюція аграрних відносин в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
62. Українське місто доби Гетьманщини: правове становище та соціально-економічний розвиток.
63. Розвиток ремесла, промислів, мануфактури та торгівлі в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
64. Розвиток освіти в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
65. Києво-Могилянська академія. Чернігівський, Харківський та Переяславський колегіуми.
66. Розвиток наукових знань на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.
67. Література на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.
68. Козацьке літописання XVIII ст.
69. Перші узагальнюючі праці з історії України.
70. Книгодрукування на українських землях у другій половині XVII – XVIII ст.
71. Українське музичне мистецтво другої половини XVII – XVIII ст.
72. Український театр другої половини XVII – XVIII ст.
73. Українське образотворче мистецтво другої половини XVII – XVIII ст.
74. Українська архітектура другої половини XVII – XVIII ст.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНРОЛЮ ЗНАНЬ (ЗАЛІК)
(заочна форма навчання)

1. Причини Української національної революції середини XVII ст.
2. Характер Української національної революції середини XVII ст.
3. Рушійні сили Української національної революції середини XVII ст.
4. Українська національна революція. Події 1648 р.
5. Українська національна революція. Події 1649 – 1651 рр.
6. Українська національна революція. Події 1652 – 1654 рр.
7. Українська національна революція. Події 1654 – 1657 рр.
8. Утворення Української козацької держави: історичні передумови та головні етапи процесу державотворення за доби національної революції.
9. Богдан Хмельницький – політик і людина.
10. Адміністративно-територіальний устрій Гетьманщини.
11. Система органів місцевого і державного управління Гетьманщини.
12. Зміни в аграрних відносинах в Україні за доби Української національної революції середини XVII ст.

13. Зміни в соціальній структурі населення за доби Української національної революції середини XVII ст.
14. Зовнішня політика Б. Хмельницького.
15. Українсько-російські відносини під час Української національної революції середини XVII ст.
16. Переяславська рада 1654 р. і приєднання України до Росії.
17. “Березневі статті” 1654 р.
18. Державний переворот і прихід до влади І. Виговського.
19. Гетьманство І. Виговського. Початок громадянської війни в Україні.
20. Гадяцький трактат 1658 р.
21. Російсько-українська війна 1658 – 1659 рр. Конотопська битва.
22. Гетьманство Ю. Хмельницького.
23. Розгортання громадянської війни в Україні. “Чорна рада” 1663 р.
24. Похід Яна Казимира на Лівобережну Україну 1663 – 1664 рр.
25. “Московські статті” 1665 р. і внутрішня політика І. Брюховецького.
26. Боротьба Московщини та Речі Посполитої за Україну. Андрусівське перемир’я 1667 р.
27. Антимосковське повстання 1668 р. на Лівобережній Україні та його наслідки.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНРОЛЮ ЗНАНЬ (ЕКЗАМЕН)
(заочна форма навчання)

1. Гетьманство Д. Ігнатовича.
2. Гетьманство І. Самойловича.
3. Підпорядкування Української православної церкви Московському патріархату.
4. Правобережний гетьманат: піднесення і загибель (1663 – 1676 рр.)
5. Гетьманство П. Дорошенка.
6. Чигиринські походи 1677 – 1678 рр. та їх історичне значення.
7. Участь українського козацтва у війнах Речі Посполитої та Росії з Туреччиною та Кримом у 70 – 80-х рр. XVII ст.
8. Трактат про „Вічний мир” 1686 та його наслідки для України.
9. Внутрішня політика І. Мазепи.
10. Повстання І. Мазепи. Українсько-шведський союз.
11. Причини і наслідки поразки повстання І. Мазепи.
12. Гетьман-емігрант П. Орлик та його визвольні змагання.
13. “Конституція” П. Орлика.
14. Гетьманство І. Скоропадського.
15. Перша Малоросійська колегія та її політика в Україні.
16. Визвольні змагання П. Полуботка.
17. Гетьманство Д. Апостола.
18. Правління гетьманського уряду та його політика в Україні.
19. Гетьманство К. Розумовського.
20. Друга Малоросійська колегія і остаточна ліквідація політичної автономії Гетьманщини.

21. Запоріжжя в другій половині XVII – середині XVIII ст. “Нова Січ”.
22. Ліквідація Запорозької Січі: причини і наслідки.
23. Правобережна Україна наприкінці XVII – в першій половині XVIII ст. Повстання С. Палія.
24. Правобережна Україна в другій половині XVIII ст. Приєднання Правобережної України до Росії.
25. Гайдамацький рух в Україні.
26. Опришківський рух в Україні.
27. Слобідська Україна у другій половині XVII – XVIII ст.
28. Участь українського козацтва у війнах Росії проти Туреччини та Криму у XVIII ст. Приєднання Північного Причорномор’я та Криму до Росії.
29. Зміни соціальної структури населення України у другій половині XVII – XVIII ст.
30. Розвиток сільського господарства в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
31. Розвиток ремесла та промислів в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
32. Внутрішня і зовнішня торгівля України у другій половині XVII – XVIII ст.
33. Розвиток освіти в Україні у другій половині XVII – XVIII ст.
34. Українська література другої половини XVII – XVIII ст.
35. Козацьке літописання: Літопис Самовидця, Літопис Г. Граб’янки, Літопис С. Величка.
36. Українське музичне мистецтво та театр другої половини XVII – XVIII ст.
37. Українське образотворче мистецтво другої половини XVII – XVIII ст.
38. Українська архітектура другої половини XVII – XVIII ст.

ФОРМИ ТА МЕТОДИ НАВЧАННЯ

У процесі проведення навчальних занять (лекцій, практичних) передбачено застосовувати такі методи: пояснення, лекція, бесіда, проблемний виклад матеріалу, ілюстрування, виконання завдань проблемного та творчого характеру, підготовка доповідей, презентацій, інтерактивні методи навчання (диспути, обговорення).

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

- Усне опитування.
- Творчі роботи, есе, презентації.
- Контрольна робота.
- Екзамен.

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ ТА ЯКОСТІ НАВЧАННЯ

- Виступи на практичних заняттях;
- Підготовка та захист доповідей, рефератів, есе, презентацій;
- Письмова контрольна робота.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ ЗА ТЕМАМИ
(поточний та підсумковий)

	Поточне оцінювання та самостійна робота										Підсумковий екзамен	Сума	
	Змістовий модуль 1					Змістовий модуль 2		Змістовий модуль 3		Змістовий модуль 4			
Тема	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11		
Бали	4	10	6	8	8	8	8	5	4	4	10	25	100

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1. Навчальна програма навчальної дисципліни.
2. Робоча програма навчальної дисципліни.
3. Методичні матеріали до семінарських занять.
4. Матеріали до лекційних занять.
5. Теми і завдання для самостійного опрацювання.
6. Історичні карти, мультимедійний проектор, презентації Power Point.
7. Завдання для поточного контролю знань (тести).
8. Перелік питань для підсумкового контролю знань (екзамен).
9. Екзаменаційні білети.

**РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА, ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ
РЕСУРСИ**

Джерела

1. Архів ранньомодерної української держави. Т.1: Документи колекції Олександра Лазаревського. Ч.1 (серія: документи Генерального військового суду та Генеральної військової канцелярії) / Упорядники В. Брехуненко, І. Тарасенко. Київ, 2019. 432 с.
2. Белашов В.І. Гетьманщина мовою документів і матеріалів другої половини XVII – XVIII ст.: Збірник документів і матеріалів. Хрестоматія-посібник. Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. 180 с.
3. Величко С. Літопис. Київ: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2020. 1016 с.
4. Вивід прав України. Львів: МП «Слово», 1991. 128 с.
5. Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах /Упоряд. С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1054 с.
6. Гетман Иван Мазепа: документы из архивных собраний Санкт-Петербурга. Вып. 1. 1687 – 1705 гг. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. 255 с.
7. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648 - 1658 рр. : научное издание. Т. 1. (1648 - 1649 рр.) / Упоряд. о.Ю.Мицик; редкол.: В.А. Брехуненко, Д.В. Бурім, О.О. Маврін та ін. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2012. 680 с..
8. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648 - 1658 рр. : научное издание. Т. 2. (1650 - 1651 рр.) / Упоряд. о. Ю.Мицик. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2013. 704 с.
9. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648 - 1658 рр. : сборник. Т. 3. (1651 - 1654 рр.) / Упоряд. о. Ю.Мицик; редкол.: В.А.

- Брехуненко, Д.В. Бурім, О.О. Маврін. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2014. 424 с.
10. Доба гетьмана І. Мазепи у документах / Упорядник С. Павленко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1114 с.
11. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В.М. Литвин; Від. Редактор В.А.Смолій. НАН України. Інститут історії. Київ : Наукова думка, 2013. 1056 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010233>
12. Історія України: Джерельний літопис./ За ред. В.І. Червінського та М.І. Обушного. Київ, 2008.
13. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки. Київ: Дніпро, 2006. 967 с.
14. Історія русів. Київ: Радянський письменник, 1991. 318 с.
15. Літопис Гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ: Товариство «Знання» України, 1992. 192 с.
16. Орлик П. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибрані твори. Київ: МАУП, 2006. 736 с.
17. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743. Київ, 1997. 598 с.
18. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. Київ: Наукова думка, 1992. 336 с.
19. Україна доби Івана Мазепи. 1708–1709 роки в документальних джерелах / Упорядник С. Павленко. Київ: Мистецтво, 2019. 496 с.
20. Універсали Богдана Хмельницького. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 383 с.
21. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687). Київ – Львів: НТШ, 2004. 1118 с.
22. Універсали Івана Мазепи. Київ, 2002. 780 с.

Література

Підручники та посібники

23. Бойко О.Д. Історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академія, 2018. 720 с.
24. Бокань В.А. Історія культури України: Навч. посібник. Київ, 2002. 256 с.
25. Борисенко В. Курс української історії. Київ: Либідь, 1998. 614 с.
26. Дорошенко Д. Нарис історії України. У 2-х т. Київ: Глобус, 1992. Т. 2. 349 с.
27. Історія України / Під ред. В.А.Смолія. Київ: Альтернативи, 1997. 416 с.
28. Крип'якевич І.П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 519 с.
29. Мельник Л.Г. Гетьманщина першої чверті XVIII століття: Навчальний посібник. Київ, 1997. 232 с.
30. Литвин В. Історія України. Київ: Наукова думка, 2013. 991 с.
31. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. Київ: Либідь, 1999.
32. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 2001. 532 с.
33. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ:

Критика, 2005. 582 с.

Допоміжна література

34. Андрусак М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч. Київ: Обереги, 1991. 45 с.
35. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність. Київ: Варта, 1994. 96 с.
36. Апанович О. Воєнне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників // Український історичний журнал. 1995. № 1.
37. Апанович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
38. Апанович О. М. Збройні сили України першої половини 18 ст. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 230 с.
39. Апанович О. Чортотлицька Запорозька Січ: до 345 річниці заснування Київ: Українське козацтво, 1998. 80 с.
40. Апанович. О.М. Розповіді про запорозьких козаків. Київ: Дніпро, 1991. 335 с.
41. Багалій Д. Історія Слобідської України. Харків: Основа, 1991. 256 с.
42. Багалій Д. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода. Київ, 1992.
43. Батурина: історія в пам'ятках: Путівник Національного історико-культурного заповідника „Гетьманська столиця”. Ніжин: ТОВ «Аспект-Поліграф», 2008.
44. Белашов В. „Глухівський період” в історії України (1708 – 1782 рр.) // Сіверянський літопис. 1998. № 6. С. 86-95.
45. Білецький П. Українське мистецтво другої половини XVII – XVIII ст. Київ: Мистецтво, 1981. 158 с.
46. Бовгиря А. „Мазепа умер, но мазепинцы живы...”: реалії Гетьманщини після Полтавської поразки // Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2008. С. 120-130.
47. Бовгиря А. Слідство над Павлом Полуботком 1723 р. // Україна в Центрально-Східній Європі. 2008. № 8. С. 105-115.
48. Борисенко В.Й. Еволюція українсько-російських відносин у другій половині XVII ст. Київ: Старий світ, 2006. 276 с.
49. Браїчевський М. Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції // Україна. 1991. № 16. С. 34-38; № 17. С. 31-34.
50. Брехуненко В. Витоки кримської політики Богдана Хмельницького // Український історичний журнал. 1995. № 4. С. 87-92.
51. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. Київ: Книжкова друкарня наукової книги, 2005. 368 с.
52. Брехуненко В. Програна битва виграної війни: Битва під Берестечком 1651 року. Київ: Темпора, 2013. 116 с.
53. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна середини XVII – XVIII ст. Київ: Темпора, 2014. 504 с.
54. Бульвінський А. Українсько-російська війна 1658 – 1659 рр.: основні битви, стратегія, чисельність та склад військ // Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних відносин. Київ Інститут історії України НАН України, 2003. С. 174-218.
55. Бульвінський А.Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана

- Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.) // Український історичний журнал. 2005. № 1. С. 125-138.
56. Бульвінський А.Г. Українсько-російські взаємини 1657 – 1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на Сході Європи. Київ: Парлам. вид-во, 2008. 678 с.
57. Вечерський В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона Київ: Головкивархітектура: НДІТІАМ, 2001. 349 с.
58. Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України / В. В. Вечерський ; Н.-д. ін-т теорії та історії архітектури й містобудування, Голов. упр. містобудування і архітектури Київ. міськдержадмін. Київ : НДІТІАМ, 2002. 592 с.
59. Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ: Наш час, 2008. 338 с.
60. Вечерський В. В. Українська дерев'яна архітектура. Київ : Балтія-Друк, 2006. 60 с. : іл.
61. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. Київ: Варта, 1995. 557 с.
62. Гадяцька унія 1658 року. Збірник статей / Редколегія П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. 342 с.
63. Газін В. Гетьман Павло Тетеря: Соціально-політичний портрет. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. 196 с .
64. Ганіткевич Я.В. Внесок українських лікарів у світову медицину // Український медичний часопис. 2009. № 4 (72). С. 110-115.
65. Ганіткевич Я.В. Історія української медицини в датах і іменах. Львів : Афіша, 2004. 368 с.
66. Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха. Зб. наукових праць. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2008. 398 с.
67. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. Київ: Вища школа, 1994. 539 с.
68. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 270 с.
69. Горобець В. «Волимо царя східного...». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ: Критика, 2007. 462 с.
70. Горобець В. Гетьман Руїни. Іван Брюховецький та Москва. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 247 с.
71. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654 – 1665. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 533 с.
72. Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVII ст.: впливи суспільно-політичного протистояння в Україні та трансформацій регіональних геополітичних процесів // Український історичний журнал. 2005. № 2. С. 16-47.
73. Горобець В.М. Засади політичних систем та конституційної моделі Гетьманщини, Запорозької Січі, Слобожанщини та Правобережної України // Історія української культури. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 3. Українська культура другої половини XVII – XVIII. С. 107-134.
74. Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVIII ст.: впливи суспільно-політичного протистояння в Україні та трансформацій регіональних геополітичних процесів // Український історичний журнал. 2005. № 2.

С. 16-47.

75.Горобець В. Політичний устрій козацьких земель другої половини XVII – XVIII століть: Гетьманщина, Запорозжя, Слобожанщина, Правобережна Україна (спроба структурно-функціонального аналізу). Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. 96 с.

76.Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998. 323 с.

77.Горобець Віктор. «Чорна рада» 1663 року. Передумови, результати, наслідки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 200 с.

78.Горобець В.А., Струкевич О.А. Українсько-російські політичні відносини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Український історичний журнал. 1997. № 1. С. 22-43.

79.Григорій Сковорода: філософія життя і творчості «українського Сократа» : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, наук. б-ка. Харків : ХНПУ, 2019. 128 с.

80.Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 8. Київ: Наукова думка, 1995. 856 с.

81.Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 1996. 880 с.

82.Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9. Кн. 2. Київ: Наукова думка, 1997. С. 870-1630.

83.Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 10. Ч. 1. Роки 1657–1658. Київ: Наукова думка, 1998. 393 с.

84.Гуржій О.І. Гетьман Іван Скоропадський. Київ: Альтернативи, 2004. 309 с.

85.Гуржій О.І. Руїна : Друга половина XVII ст. Київ: Україна, 1996. 429 с.

86.Гуржій О. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 105 с.

87.Гуржій О. Олешківська Січ (1711–1728 рр.) в російсько-турецько-польському трикутнику // Краєзнавство: науковий журнал. Київ, 2011. № 2. С. 230-236.

88.Гуржій О.І. Право в Українській козацькій державі (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ, 1994.

89.Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 223 с.

90.Гуржій О.І., Чухліб Т.В. Гетьманська Україна. / За загальною ред. В. Смоля. Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-7217-14-0/966-7217-14-0.pdf>

91.Даниляк П.Г. Барська конфедерація: хід подій та наслідки // Український історичний журнал. 2007. № 5. С. 134-145.

92.Доба Богдана Хмельницького: зб. наук. пр. / відп. ред. В. А. Смолій ; Ін-т історії України НАН України. Київ, 1995. 285 с.

93.Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності. Нью-Йорк, Вид. Укр. Вільної Академії Наук у США, 1985. 712 с.

94.Єфименко П.С. Калнишевский, последний кошевой Запорожской Сечи, 1791-1803 // Український історичний журнал. 1990. № 12. С. 122-131.

95.Єфремов С.О. Історія українського письменства. Київ: Femina, 1995.

96. Жолтовський П.М. Монументальний живопис на Україні XVII – XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1988. 155 с.
97. Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2007.
98. Іван Мазепа і мазепинці: історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII століть: науковий збірник. Львів: ІУАД, НТШ, 2011. 352 с.
99. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.
100. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1966. 248 с.
101. Ісіченко І. Історія Української літератури: епоха бароко XVII–XVIII ст. Львів: Святогорець, 2011. 568 с.
102. Історія українського козацтва: Нариси у 2 томах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 799 с.
103. Історія українського козацтва: Нариси у 2 томах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. 723 с.
104. Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах. Т. 1. Київ: Наукова думка, 2006. 631 с.
105. Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах. Т. 2. Київ: Наукова думка, 2006. 653 с.
106. Історія української культури. У 5 томах. Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. Київ: Наукова думка, 2003. 1246 с.
107. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. Перемишль, Львів, 1996. 328 с.
108. Киркевич В.Г., Віроцький В.Д. Гетьманська столиця Батурин. Київ: Техніка, 2007.
109. Коваленко О. Павло Полуботок: homo privatus // Чернігівщина inkognita. Чернігів, 2004. С. 259-272.
110. Коваленко О.Б. Павло Полуботок – політик і людина. Чернігів: Деснянська правда, 1996.
111. Коваленко О. Чернігівський полковник Мартин Небаба // Дніпровський паром. Природное единство и историко-культурное взаимодействие белорусско-украинского пограничья / Материали міжнародної конференції (26–27 квітня 2018 г., г. Гомель). Мінськ, 2018. С. 51-62.
112. Коваленко С. Україна під булавою Б. Хмельницького: Енциклопедія в 3-х томах. Київ: Видавництво «Стікс-Ко», 2007. Т.1. 376 с.
113. Коваленко С. Україна під булавою Б. Хмельницького: Енциклопедія в 3-х томах. Київ: Видавництво «Стікс-Ко», 2008. Т. 2. 478 с.
114. Коваленко С. Україна під булавою Б. Хмельницького: Енциклопедія в 3-х томах. Київ: Видавництво «Стікс-Ко», 2008. Т. 3. 480 с.
115. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830. Київ: Основи, 1996. 317 с.
116. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). Київ: Генеза, 2000. 256 с.
117. Корній Л. Історія української музики. Київ, Харків, Нью-Йорк, 1996 – 1998. Т. 1-2.

118. Корній Л. Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст. Київ, 1993.
119. Коцур В.П., Коцур А.П. Від Сули до Білого моря: шлях через три століття (До 200-річчя від дня смерті останнього кошового отамана Запорозької Січі П.І. Калнишевського). Київ – Переяслав-Хмельницький, 2004. 360 с.
120. Кресін О.В. «Пакти і конституції законів і вольностей Війська Запорозького...» 1710 року: політичний та правовий аспекти // Правова держава: Щорічний наук. Пр. 2001. Вип. 12. С. 97-112.
121. Кресін О.В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст. Київ, 2001. 467 с.
122. Кресіна І.О., Кресін О.В. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція. Київ: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. 80 с.
123. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648 – 1782 рр.). Київ: ІПіЕД НАНУ, 1998. 270 с.
124. Крикун М. Між війною і радою: козацтво Правобережної України в др. пол. XVII – на початку XVIII ст.: ст. і матеріали. Київ : Критика, 2006. 470 с
125. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. Львів: Світ, 1990. 408с.
126. Крупницький Б. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Київ: Україна, 2003. 240 с.
127. Крупницький Б.Д. Гетьман Пилип Орлик (1672 – 1742). Його життя і доля. Київ: Дніпро, 1991. 78 с.
128. Кулиняк Д.І. Петро Калнишевський. Київ «Знання» України, 1991. 47 с.
129. Липинський В. Україна на переломі, 1657 – 1659. Філадельфія, 1991. Т. 3. 344 с.
130. Маслійчук В., о. Мицик Ю. Кошовий отаман Іван Сірко. Київ, 2007.
131. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687 – 1709 рр. Київ–Полтава: Діаспора, 1995. 312 с.
132. Мицик Ю. Гетьман Іван Мазепа як покровитель Православної Церкви // Сіверянський літопис. – 2006. № 6. С. 38-46.
133. Мицик Ю. Іван Мазепа. Київ: Вид. ПП Н. Брехуненко, 2007. 72 с.
134. Мицик Ю. Чигирин – гетьманська столиця. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 390 с.
135. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 83 с.
136. Мицик Ю.А. Умань козацька і гайдамацька Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2002. 188 с.
137. Огієнко І. Розп'ятий Мазепа. Київ: Наша культура і наука, 2003. 348 с.
138. Огієнко І. Українська церква: нариси з історії. Української православної церкви. Київ: Україна, 1993. 284 с.
139. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, Київ, Львів, Париж, Торонто, 2001. 464 с.
140. Нікберг І. І. Видатний вчений та засновник вітчизняного акушерства Нестор Максимович-Амбодик / І. І. Нікберг // Новости медицины и фармации. 2012. №15. С. 24–25.
141. Павленко С. Батуринська фортеця. Київ: Мистецтво, 2019. 192 с.
142. Павленко С. Восстание мазепинцев: мифы и реалии. Чернигов: ПП «Видавництво «Русь», 2009. 142 с.

143. Павленко С.О. Військо Карла XII на півночі України. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 512 с.
144. Павленко С.О. Загибель Батурина 2 листопада 1708 року. Третє видання: Київ: «КМ Академія», 2009. 266 с.
145. Павленко С.О. Іван Мазепа. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 416 с.
146. Павленко С. Іван Мазепа. Прижиттєві зображення гетьмана та його наближених. Київ: Мистецтво, 2018. 208 с.
147. Павленко С. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ: «КМ Академія», 2005. 304 с.
148. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепа: Соратники та прибічники. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 602 с.
149. Павленко С. «Тиранське поводження росіян». Різня в Батурині 2 листопада 1708 р. Київ: ПП Н. Брехуненко, 2008. 64 с.
150. Павленко С. Угоди І. Мазепа з С. Лещинським та Карлом XII: до питання творення історичних фальсифікацій // Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць. Київ: інститут історії України НАН України, 2008. С. 170-184.
151. Панашенко В. Кирило Розумовський // Історія України. 2000. № 23–24. С. 1-5.
152. Панашенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1997. 74 с.
153. Панашенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 1995. 211 с.
154. Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). Київ, 2003. 752 с.
155. Переяславська рада та українсько-російська угода 1654 р.: Історія, історіографія, ідеологія: (Матеріали міжнародного „круглого столу”). Київ, 2005.
156. Переяславська Рада: очима істориків, мовою документів. Київ: Україна, 2003. 432 с.
157. Петrenchенко І.Є. Внесок О. Шафонського та Д. Самойловича у розвиток медичної освіти та медичної справи в Російській імперії // Матеріали науково-практичної конференції «Четверті Фльорівські читання». Чернігів: ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2015. С. 38–42.
158. Петrenchенко І. О.Ф. Шафонський – основоположник вітчизняної епідеміології та санітарії // Сіверянський літопис. 2015. № 1. С. 121-125.
159. Петrenchенко І. Розвиток освіти на Чернігівщині за даними праці О.Ф. Шафонського “Черниговского наместничества топографическое описание” // Матеріали науково-практичної конференції “Треті Фльорівські читання”. Чернігів, 2013. С. 17-19.
160. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння степової України в XVII – XVIII ст. Донецьк, 2004.
161. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т.1: Практики, казуси та девіації повсякдення / Відповідальний редактор Віктор Горобець. Київ: Інститут історії України НАН України. 2012. 328 с.
162. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / Відповідальний редактор Віктор Горобець. Київ:

- Інститут історії України НАН України, 2013. 358 с.
163. Посохова Л.Ю. Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.). Харків: Бизнес-Информ, 1999. 167 с.
164. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Ч. I. Київ: ДАКККіМ, 2008. 239 с.
165. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Ч. II. Київ: ДАКККіМ, 2008. 288 с.
166. Різниченко В. Пилип Орлик (Гетьман-емігрант). Його життя і діяльність. Київ, 1991.
167. Саганович Г. Невядомая вайна. 1654 – 1667. Минск, 1995.
168. Салій К. Іван Мазепа і Українська православна церква кінця XVII – початку XVIII ст. // Київська старовина. 1999. № 4 С. 159-163.
169. Сковорода Григорій: образ мислителя. Київ, 1997. 455 с.
170. Смолій В.А, Горобець, В. М., Степанков В.С., Чухліб Т.В. Витоки зовнішньої політики Війська Запорозького. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. Київ: «Amenhotep», 2016. 320 с.
171. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Київ: Альтернативи, 2003. 403 с.
172. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 502 с.
173. Смолій В., Степанков В. Петро Дорошенко. Політичний портрет. Київ: Темпора, 2011. 632 с.
174. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ: Альтернативи, 1997. 367 с.
175. Смолій В.А., Степанков В.С. Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття. Київ: Інститут історії України, 2008. 120 с.
176. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.). Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. 447 с.
177. Смолій В., Степанков В. Феномен Української національної революції XVIIст.: компаративні та евристичні проєкції. Київ Інститут історії України, 2019. 374 с.
178. Сокирко О. Конотопська битва 1659р. Триумф в час Руїни. Київ: Темпора, 2008. 72 с.
179. Сокирко О. Ще раз про передумови та причини повстання Івана Мазепи 1708 р. // Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Збірник наук. праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 81-92.
180. Степанков В. Між Москвою і Стамбулом: чи існувала проблема вибору протекції у 1648 – 1654 рр.? // Україна в Центрально-Східній Європі. 2004. № 4. С. 223-236.
181. Степанков В. Петро Дорошенко: шлях до булави // Україна в Центрально-Східній Європі. 2006. № 6. С. 308-350.
182. Степанков В. Селянська війна 1648 – першої половини 1652 років: основні події, періодизація, особливості, наслідки // Україна в Центрально-Східній Європі. 2005. № 5. С. 263-314.

183. Степанков В.С. Богдан Хмельницький і проблеми державності України // Український історичний журнал. 1991. № 9. С. 115-126; № 11. С. 127-139.
184. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки // Український історичний журнал. 2003. № 6. С. 28-39; 2004. № 1. С. 20-28.
185. Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648 – 1657 рр.) // Український історичний журнал. 1995. № 4. С. 14-33.
186. Степовик Д. Історія української ікони Х – ХХ ст. Київ: Либідь, 2004. 436.
187. Степовик Д. Українська графіка XVI – XVIII століть: еволюція образної системи. Київ: Наукова думка, 1982. 220 с.
188. Стороженко І. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття. Книга 1: Воєнні дії 1648–1652 рр. Днепропетровськ: Видавництво Дніпропетровського державного університету, 1996. 320 с.
189. Струкевич О.К. Про остаточне знищення гетьманства на Україні та заснування другої Малоросійської колегії // Український історичний журнал. 1993. № 7 – 8. С. 85-101.
190. Ступак Ф. Добродійно-меценатська діяльність Б. Хмельницького // Пам'ять століть. 2004. № 1. С. 135-140.
191. Ступак Ф.Я. Добродійна діяльність гетьмана І. Мазепи // Український історичний журнал. 2005. № 1. С. 138-148.
192. Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ: Либідь, 1994. 239 с.
193. Сулима М. Українська драматургія XVII – XVIII ст. Київ: Фоліант, 2005.
194. Гаїрова-Яковлева Т.Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. // Український історичний журнал. 2008. № 3. С. 202-209.
195. Гаїрова-Яковлева Т. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654 – 1658). Київ: Клію, 2017. 320 с.
196. Гаїрова-Яковлева Т. К вопросу о внутренней политике Ивана Мазепы // Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. Наук. Праць. Київ, 2008. С. 72-80.
197. Гаїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини. Київ: «ТОВ видавництво «Клію», 2017. 184 с.
198. Тисяча років української суспільної думки: у 9 томах. Т. 3. Кн. 2: Остання чверть XVII – початок XVIII ст. К.: Дніпро, 2001. 576 с.
199. Травкіна О.І. Чернігівський колегіум (1700 – 1786). Чернігів: ДКП РВВ, 2000.
200. Травкіна О.І. Чернігівський колегіум // Український історичний журнал. 2005. № 5. С. 68-78; № 6. С. 83-93.
201. Україна – козацька держава. Ілюстрована історія українського козацтва у 5175 фотосвітлинах. – Київ: Ема, 2004. 1216 с.
202. Українська література XVII ст. Київ: Наукова думка 1987. 608 с.
203. Українська література XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1983. 697 с.
204. Українське бароко та європейський контекст. Київ: Наукова думка, 1991. 256 с.
205. Українське літературне бароко. Київ, 1987.

206. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. У 2 кн. Кн. 1. Київ: Інститут історії України, 2018. 610 с.
207. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. У 2 кн. Кн. 2. Київ: Інститут історії України, 2018. 580 с.
208. Хеггмаг Б. Пилип Орлик у Швеції (1716 – 1719 рр.) // Український історичний журнал. 1996. № 3. С. 151-154.
209. Харишин М. Історія підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату. Київ: Либідь, 1995.
210. Хижняк З.І., Маньківський В.К. Історія Києво-Могилянської академії. Київ: КМ Академія, 2003. 181, [2] с.: іл.
211. Чухліб Т. Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.). Київ, 2008. 86 с.
212. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. Київ, Нью-Йорк: Інститут історії України НАН України, 2003. 518 с.
213. Чухліб Т. Булава проти Скіпетра. Україна у Великій Північній війні 1700 – 1721 рр. Київ: Арії, 2019. 352 с.
214. Чухліб Т.В. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663 – 1713). Київ: Києво-Могилянська Академія, 2004. 284, [2] с. : іл.
215. Чухліб Т. В. Іван Мазепа. Київ: Арії, 2013. 224 с.
216. Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648 – 1721 рр. Київ: В-во імені Олени Теліги, 2009. 616 с.
217. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500 – 1700-х років. Київ, 2017. 278 с.
218. Чухліб Т.В. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). Київ, 1996.
219. Чухліб Т. Магнат, Козак і Гайдамака. Боротьба Русі-України за владу з Коронаю Польською (1569 – 1769 рр.). Київ: Києво-Могилянська Академія, 2018. 268 с.
220. Чухліб Т.В. Мазепинська Україна між російською та шведською коронами: дилема вибору протекції // Український історичний журнал. 2009. № 2. С. 16-39.
221. Чухліб Т. Переяслав 1654 року та проблема міжнародного утвердження Українського гетьманату. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 156 с.
222. Чухліб Т.В. Пилип Орлик. Київ, 2008. 63 с.
223. Чухліб Т. Український гетьман у Великій Північній війні 1700 – 1721 рр.: проблема міжнародного та воєнно-політичного становища // Гетьман Івана Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. С. 7-39.
224. Шевчук В. Козацька держава: Етюди до історії українського державотворення. Київ: Абрис, 1995. 389 с.
225. Шевчук В. Козацька держава, як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст. У 2-х кн. Кн. 1. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2019. 720 с.
226. Шевчук В. Козацька держава, як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст. У 2-х кн. Кн. 1. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2019. 1120 с.
227. Шевчук В. Боротьба Павла Полуботка за збереження решток української автономії // Розбудова держави. 1994. № 9. С. 54-55.

228. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Львів: Світ,1990. Т. 3. 452 с.
229. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: причини і початок Руїни. Київ: Основи, 1998. 448 с.
230. Яковлева Т. Переяславська рада: зіткнення традицій і персоналій // Людина і світ. 2004. № 2. С. 13-16.
231. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської Ради-2 до Андрусівської угоди (1659 – 1667 рр.). Київ: Вид-во Соломії Павличко Основи, 2003. 651 с.
232. Яремченко Б. Дмитро Бортнянський // Історія України в особах: козаччина. Київ, 2000. С. 295-300.
233. Яремчук А. Артемій Ведель: розшук і повідомлення // Українська культура. 1997. №7. С. 36-38.

Інформаційні ресурси

<http://www.cossackdom.com>

<http://www.history.org.ua>

<http://litopys.org.ua>